

Особливості підготовки вчителів початкової школи до взаємодії з учнями, які часто хворіють

С.А. Світич

науковий співробітник науково-дослідної лабораторії здоров'язберігаючих освітніх технологій кафедри філософії і культури здоров'я, Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

Науковий керівник:

В.А. Семиченко
доктор психологічних наук, професор,
ВНЗ «Університет сучасних знань»

У статті наведено результати дослідження особливостей соматично ослаблених учнів початкових класів. Досліджено готовність учителів початкових класів до взаємодії з соматично ослабленими учнями. Наведено результати впровадження програми психологічної підготовки педагогів до взаємодії з соматично ослабленими дітьми.

В статье приведены результаты исследования особенностей соматически ослабленных учеников начальных классов. Исследована готовность учителей начальных классов к взаимодействию с соматически ослабленными учениками. Приведены результаты внедрения программы психологической подготовки педагогов к взаимодействию с соматически ослабленными детьми.

The article deals with the results of studies of the somatically weakened primary school pupils. The willingness of primary school teachers to interact with somatically weakened pupils is investigated. The results of implementation of the program of psychological training teachers to interact with somatic weakened children are given.

Ключові слова: соматично ослаблені учні, психологічна підготовка педагогів, взаємодія вчителів початкових класів з соматично ослабленими учнями.

Постановка проблеми

Кількість соматично ослаблених дітей щороку стає більшою. Такі діти часто пропускають заняття в школі внаслідок хвороби і потребують особливої уваги та підтримки вчителя в період реадaptaції після хвороби в контексті комплексної медико-психолого-педагогічної підтримки.

Нині увага до проблем соматично ослаблених дітей зазвичай обмежується медичним аспектом. Але цілком зрозуміло, що без професійної психолого-педагогічної допомоги вирішити їх неможливо, і особлива роль у цьому належить шкільному вчителю.

Велике значення для подолання негативних тенденцій в особистісному розвитку соматично ослаблених дітей і для їх успішного навчання має особистість учителя, його готовність до взаємодії з дітьми цієї категорії: розуміння їх індивідуально-психологічних та психофізіологічних

особливостей, уміння будувати навчально-виховний процес на основі врахування цих особливостей, уміння вчасно надати таким учням емоційну підтримку, створити ситуацію успіху.

Отже, учителям важливо розуміти психологічні проблеми, які можуть виникати у соматично ослаблених школярів і вміти допомагати дітям у вирішенні таких проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Теоретичний огляд і аналіз наукової літератури з проблеми педагогічної взаємодії та її ефективності дали змогу зробити висновок про те, що педагогічна взаємодія з дітьми аналізується у двох аспектах: як засіб психічного розвитку особистості дитини [1; 2] і як показник професійного розвитку педагогів [3]. Основними умовами ефективності педагогічної взаємодії є гуманістична спрямованість і високий рівень розвитку емпатії педагога [4], що

найбільш ефективно реалізується в контексті індивідуального підходу.

Науковці зазначають, що соматична ослабленість є одним із основних факторів, який може бути причиною виникнення труднощів у навчанні, а також емоційного неблагополуччя дітей цієї категорії у школі (М.І. Буянов, Б.В. Воронков, О.І. Захаров, Д.М. Ісаєв, В.Є. Каган).

Крім того, внаслідок частих пропусків занять у соматично ослаблених дітей відбуваються особистісні зміни: знижується самооцінка, підвищується рівень тривожності тощо [5; 6].

Часто педагог здатен лише констатувати шкільні проблеми соматично ослаблених учнів, які вже закріпилися внаслідок неадекватних педагогічних впливів.

Крім того, І.В. Дубровіна, В.Є. Каган та інші науковці зазначають, що існують ситуації, коли провокувати виникнення труднощів у навчанні, а іноді й спричиняти їх може сам учитель.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Невміння або, ще гірше, небажання педагога зрозуміти причини зниження шкільної успішності, емоційний стан соматично ослабленої дитини, скоректувати стратегію педагогічної взаємодії з нею, зневажливе, а іноді й відкрито негативне ставлення можуть спровокувати стійкі негативні реакції з боку дитини: зниження впевненості в собі, тривожність, втрату інтересу до навчання, небажання ходити до школи і, як наслідок, подальше погіршення здоров'я.

У зв'язку з цим у сучасних умовах розвитку освіти існує необхідність спеціальної підготовки педагогів до взаємодії з різними категоріями дітей, які мають певні індивідуально-психологічні особливості, зокрема, з соматично ослабленими.

Останнім часом багато уваги приділяється різноманітним аспектам психологічної підготовки вчителів до взаємодії з різними категоріями учнів. Наприклад, О.Ю. Пономарьова розробляла питання підготовки вчителів до роботи з дезадап-

тованими дітьми молодшого шкільного віку, І.Ю. Василенко – з ліворукими дітьми та дітьми-лівшами; формування психологічної готовності до профілактики та корекції проявів дитячої агресивності досліджував А.В. Кірейчев; психологічні умови формування готовності майбутніх учителів початкових класів до розвитку креативності учнів – В.І. Фадєєв; психологічний аналіз регулятивної функції емпатії педагога розглядала О.В. Алпатова; формування гуманістичної направленості майбутніх учителів початкових класів – А.Ш. Кудусова; формування психологічної готовності майбутніх учителів до інтерактивної взаємодії з учнями – В.А. Терещенко і т.і.

Однак разом з різноманітністю напрямів дослідницьких робіт з проблем адаптації учнів початкових класів до школи та психологічної підготовки вчителів, індивідуально-психологічні та психофізіологічні особливості соматично ослаблених дітей, вираженість цих особливостей залежно від частоти та тривалості захворюваності та психологічна готовність учителів до роботи з дітьми цієї категорії досліджені недостатньо.

Формулювання цілей статті

Метою дослідження є визначення й апробація змісту психологічної підготовки вчителів до взаємодії з соматично ослабленими учнями шляхом упровадження спеціальної навчальної програми в систему підвищення кваліфікації.

Дослідження вирішувало такі завдання:

1. Проаналізувати ступінь дослідженості проблеми підготовки вчителів до взаємодії з соматично ослабленими учнями в психолого-педагогічній науці.

2. Емпірично визначити психофізіологічні та індивідуально-психологічні особливості соматично ослаблених учнів початкових класів і ступінь їх вираженості відносно частоти та тривалості захворювань.

3. Визначити критерії та показники оцінки ефективності підготовки вчителів початкових класів до взаємодії з соматич-

но ослабленими учнями, розробити методичну базу дослідження.

4. Емпірично визначити стан готовності вчителів початкових класів до взаємодії з соматично ослабленими учнями.

5. Розробити програму підготовки вчителів початкових класів до взаємодії з соматично ослабленими учнями та експериментально довести її ефективність.

Об'єкт дослідження – процес психологічної підготовки вчителів до взаємодії з соматично ослабленими учнями в системі підвищення кваліфікації.

Предмет дослідження – зміст і умови психологічної підготовки вчителів початкових класів до взаємодії з соматично ослабленими учнями.

Виклад основного матеріалу дослідження

Проблема соматичної ослабеності давно цікавила психологів, педагогів, медиків, але нині набуває все більшої актуальності у зв'язку з різким погіршенням здоров'я дітей і свідчить про важливість і значимість її вирішення.

Учні початкової школи з ослабленим здоров'ям є групою ризику щодо виникнення шкільних труднощів у всіх сферах шкільної адаптації: академічній, соціальній та особистісній.

Проявами труднощів в академічній сфері можуть стати: низька навчальна успішність, низький рівень уваги, працездатності, швидка стомлюваність.

До факторів виникнення шкільних труднощів у соціальній сфері можна віднести психотравмуючі ситуації, що виникають під час навчання з боку педагога (негативне ставлення) та учнівського колективу (якщо дитина виявляється відторгнутою від учнівського колективу).

В особистісній сфері факторами ризику щодо виникнення шкільних труднощів можуть стати: занижена самооцінка, підвищена тривожність, негативне емоційне ставлення до школи, емоційна лабільність.

З метою забезпечення ефективності взаємодії вчителя з соматично ослабленими учнями в педагогічному процесі необхідно

враховувати індивідуально-психологічні особливості дітей цієї категорії, розуміти їх проблеми та вчасно надавати їм емоційну підтримку, створювати особливий психологічний клімат і умови, що сприяють ефективній взаємодії.

Учителі психологічно не готові враховувати проблеми і потреби таких дітей у навчально-виховному процесі, у зв'язку з чим набуває актуальності проблема підготовки вчителів початкових класів до взаємодії з соматично ослабленими дітьми.

Критерієм ефективності психологічної підготовки педагогів до взаємодії з соматично ослабленими учнями виступає високий рівень їх готовності до ефективної взаємодії з дітьми цієї категорії на основі врахування їх індивідуально-психологічних особливостей, яка визначається як рівнем знань та умінь педагога, рівнем суб'єктивної значимості для нього цієї діяльності, так і рівнем гуманістичної спрямованості педагога, високим рівнем емпатії, здатності до рефлексії.

Психологічна готовність учителів до взаємодії з дітьми цієї категорії є складним системним утворенням і складається з чотирьох взаємопов'язаних компонентів: мотиваційного, когнітивного, операційного та особистісного, зміст яких описано у створеній нами моделі психологічної готовності педагогів до взаємодії з соматично ослабленими учнями.

Мотиваційний компонент психологічної готовності вчителів до взаємодії з соматично ослабленими учнями визначається як сукупність мотивів, адекватних цілям і завданням особистісно орієнтованого навчання, що забезпечує формування мотивації власної діяльності вчителя, усвідомлення необхідності проявляти такт, терпіння, повагу та симпатію разом із розумною вимогливістю до соматично ослаблених дітей; а також організувати навчальну діяльність соматично ослаблених учнів у відповідності до їх психологічних особливостей.

Когнітивний компонент розглядався як сукупність знань, необхідних для формування цілісного уявлення про сутність

явища соматичної ослабленості, психофізіологічні та психологічні особливості соматично ослаблених дітей, з урахуванням наявності психологічних знань щодо різноманітних аспектів взаємодії з ними, розуміння специфіки процесу навчання та виховання соматично ослаблених учнів, знання методів, методик, психологічних засобів ефективної взаємодії з соматично ослабленими дітьми.

Операційний компонент – це комплекс психолого-педагогічних умінь та навичок практичної взаємодії з соматично ослабленими учнями, які забезпечують успішність вирішення практичних завдань навчання та виховання таких учнів.

Особистісний компонент включає в себе позитивне ставлення до соматично ослаблених дітей, гуманістичну спрямованість педагогів, здатність співчувати соматично ослабленій дитині, прагнення сприяти їй у подоланні труднощів, що виникають у неї в школі; здатність до рефлексії.

Психологічна підготовка педагогів до взаємодії з соматично ослабленими учнями розглядається в нашому дослідженні як процес, що сприяє покращенню рівня знань, практичних умінь і навичок учителя початкових класів до здійснення ефективної взаємодії з цими дітьми.

На основі теоретичного огляду й аналізу наукової літератури з питання психологічних особливостей соматично ослаблених дітей визначено деякі індивідуально-психологічні особливості, характерні для дітей цієї категорії. Однак увага дослідників здебільшого приділяється проблемі особливостей дітей, які мають тяжкі соматичні захворювання (астма, захворювання легенів тощо), і дітей дошкільного віку, які часто хворіють [7; 8]. При цьому особливості соматично ослаблених молодших школярів потребують подальшого дослідження.

Успішність адаптації дітей до школи визначається в трьох сферах: навчальній, особистісній і соціальній.

У зв'язку з цим нами досліджено особливості соматично ослаблених дітей молодшого шкільного віку саме в цих сферах.

Ідеться про індивідуально-психологічні особливості пізнавальної сфери: уваги, пам'яті, логічного мислення, навчальної успішності, залежності від частоти захворюваності та тривалості хвороб; вплив частоти захворюваності та тривалості хвороб на емоційно-особистісну сферу молодших школярів: самооцінку, тривожність, емоційне ставлення до школи та вчителя; відносини з однолітками.

Комплексне обстеження складових шкільної адаптації соматично ослаблених дітей у початковій школі дало змогу виокремити специфічні труднощі, які виникають у дітей цієї категорії під час навчання та спілкування в початковій школі: низька розумова продуктивність; знижений обсяг короточасної та довготривалої пам'яті; знижена навчальна успішність; високий рівень тривожності; занижена самооцінка; низький соціометричний статус. При чому на вираженість цих труднощів впливають як частота, так і тривалість хвороб.

У результаті аналізу результатів діагностики рівнів сформованості психологічної готовності педагогів різних категорій, різного рівня освіти та педагогічного стажу до взаємодії з соматично ослабленими учнями початкових класів встановлено:

а) жоден із учителів початкових класів не має високого рівня психологічної готовності до взаємодії з соматично ослабленими учнями, 0,9% учителів мають оптимальний рівень, більшість педагогів (52,5%) мають достатній рівень готовності, 46,6% – допустимий рівень готовності;

б) менше половини педагогів мають гуманістичну спрямованість, що може проявлятися у небажанні або невмінні ефективно взаємодіяти з учнями цієї категорії на основі партнерських відносин;

в) жоден із досліджуваних учителів не має високого рівня розвитку емпатійних здібностей, менше п'ятої частини педагогів мають середній рівень, більшість (68,3%) – знижений рівень емпатії.

З метою підготовки вчителів до взаємодії з соматично ослабленими учнями нами розроблено спецкурс для вчителів початкових класів та проведено його апробацію.

Після кількісного аналізу відповідей на анкети до та після проходження спецкурсу, виявлено таке.

До проходження спецкурсу високий рівень готовності не мав жоден із опитаних педагогів, оптимальний рівень мали 6,9% учителів, достатній рівень – 52,7%, допустимий – 40,4% (табл. 1).

У результаті проходження спецкурсу рівень готовності вчителів до взаємодії з соматично ослабленими учнями змінився так: кількість педагогів з високим рівнем готовності становить 16,9%, із оптимальним рівнем готовності – 45,3%, із достатнім – 37,8%. Допустимий і недопустимий рівень готовності після проходження спецкурсу не мав жоден із педагогів.

Таким чином, кількість учителів із високим рівнем готовності після проведення формуючого експерименту зросла на 16,9%, із оптимальним рівнем готовності – на 38,4%.

Статистичний аналіз підтвердив статистичну значущість змін у рівні готовності досліджуваних, які відбулися в результаті навчання ($p < 0,05$).

Отже, експериментально підтверджено ефективність використання спецкурсу «Підготовка вчителів початкових класів до взаємодії з соматично ослабленими учнями».

Висновки

Проведене дослідження дає підстави для таких висновків.

На сучасному етапі розвитку освіти накопичено певний досвід реалізації завдань особистісно орієнтованої освіти для

різних категорій учнів. Однак виникає потреба підготовки вчителів до взаємодії з соматично ослабленими учнями.

Показником ефективності підготовки вчителя початкових класів до взаємодії з соматично ослабленими учнями є сформованість готовності педагога до взаємодії з соматично ослабленими учнями.

Розроблено модель готовності педагогів до взаємодії з соматично ослабленими учнями, що складається з чотирьох компонентів: мотиваційного, когнітивного, операційного та особистісного.

Показником сформованості мотиваційного компоненту є позитивна мотивація до взаємодії з соматично ослабленими учнями, бажання надавати психолого-педагогічну підтримку дітям цієї категорії.

Когнітивний компонент виявляється в повноті знань про ефективну взаємодію з соматично ослабленими дітьми, у високому рівні теоретичної та методичної готовності вчителів початкових класів до вирішення психологічних і педагогічних проблем у навчанні та вихованні соматично ослаблених учнів.

Показником сформованості операційного компоненту є вміння педагогів використовувати теоретичні знання на практиці.

Показником сформованості особистісного компоненту є гуманістична спрямованість педагога, високий рівень емпатії, здатність до рефлексії.

У процесі дослідження психологічних особливостей соматично ослаблених учнів у пізнавальній, особистісній і соціальній сферах та їх залежності від частоти і тривалості захворювань виявлено прями

Таблиця 1

Розподіл педагогів за рівнями готовності до взаємодії з соматично ослабленими дітьми контрольної та експериментальної груп до та після проходження курсу, (%)

Рівні готовності	Контрольна група		Експериментальна група	
	I зріз	II зріз	I зріз	II зріз
Високий	-	-	-	16,9
Оптимальний	1,7	4,9	6,9	45,3
Достатній	49,7	55,3	52,7	37,8
Допустимий	48,6	39,1	40,4	-
Недопустимий	-	-	-	-

кореляційні зв'язки між частотою та тривалістю захворювань молодших школярів і рівнем тривожності, зворотні – між частотою та тривалістю захворювань і рівнем самооцінки, навчальної успішності, соціометричним статусом ($p < 0,01$), працездатності ($p < 0,05$).

Емпірично встановлено, що педагоги мають недостатній рівень готовності до взаємодії з соматично ослабленими учнями. Аналіз розподілу педагогів за рівнями готовності до взаємодії з соматично ослабленими учнями дав змогу зробити висновок, що жоден із 320 респондентів не має високого рівня психологічної готовності до цього виду роботи, незначний відсоток педагогів (1,2%) має оптимальний рівень психологічної готовності, більшість – достатній і допустимий рівень (52,5% та 46,6%).

Розроблено та обґрунтовано зміст спецкурсу «Підготовка вчителів початкових класів до взаємодії з соматично ослабленими учнями».

Здійснено експериментальну апробацію спецкурсу «Підготовка вчителів початкових класів до взаємодії з соматично ослабленими учнями». Аналіз статистичних даних у ході експерименту підтвердив його ефективність.

Теоретичні та практичні положення і висновки дослідження можуть бути покладені в основу вдосконалення системи післядипломної підготовки вчителів початкових класів.

Розроблена та апробована програма може бути використана в системі вузівської та післядипломної системи підготовки та перепідготовки вчителів, психологів, соціальних педагогів.

Література

1. Гребнева Д.М. Учебная успешность как процесс и результат педагогического взаимодействия / Д.М. Гребнева // Педагогическое образование в России. – 2011. – № 1. – С. 251-254.
2. Давыдова Г.И. Развитие индивидуальности в контексте рефлексивно-диалогического взаимодействия / Г.И. Давыдова, И.Н. Семенов // Мир психологии. – 2008. – № 1. – С. 59-77.
3. Вачков И. Полисубъектный подход к педагогическому взаимодействию / И. Вачков // Вопросы психологии. – 2007. – № 3. – С. 16-29.
4. Атаханов Р. Психологическое воздействие и профессиональная установка педагога на эмпатийный способ взаимодействия / Р. Атаханов, М.Г. Бобкова // Психологическая наука и образование. – 2007. – № 1. – С. 93-102.
5. Арина Г.А. Часто болеющие дети. Какие они? / Г.А. Арина, Н.А. Коваленко // Школа здоровья, 1995. – № 3. – С. 116-124.
6. Бадина Н.П. Часто болеющие дети. Психологическое сопровождение в начальной школе / Н.П. Бадина. – М. : Генезис, 2007. – 152 с.
7. Безруков К.Ю. Часто и длительно болеющий ребенок / К.Ю. Безруков. – С.-Пб. : Информ-Мед, 2008. – 169 с.
8. Ершова И.Б. Часто болеющие дети: возможности комплексной реабилитации / И.Б. Ершова, А.А. Высоккий, В.И. Ткаченко, И.А. Лашина, А.А. Мочалова // Дитячий лікар. – 2009. – № 1. – С. 58-62.